

Lustrum

Sollemnia aedificii a. D. MCMXI inaugurati

Separatum

Lustrum

Ménesi út 11–13.
Sollemnia aedificii a.D. MCMXI inaugurati

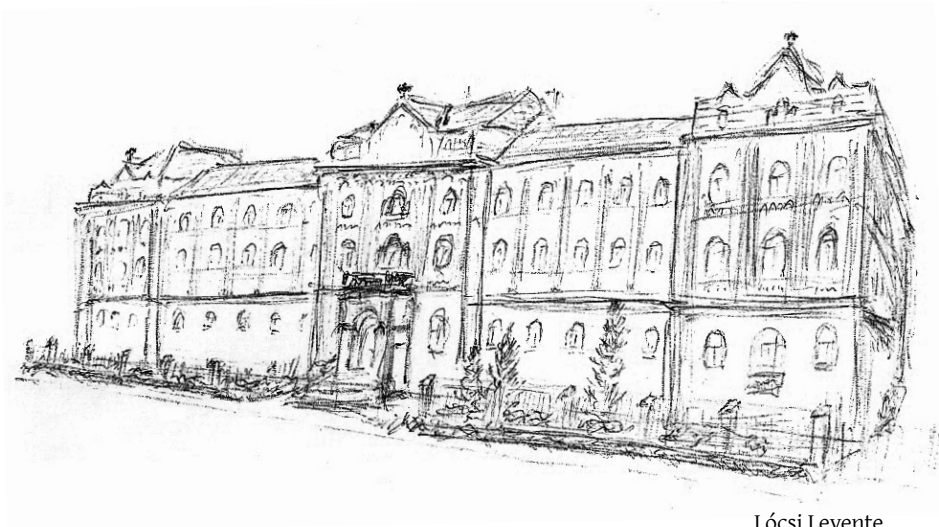
Ediderunt
László Horváth, Krisztina Laczkó, Károly Tóth,
et
András Péterffy (Appendix)

Typotex Kiadó–Eötvös Collegium
Budapest, 2011

Sumptibus NKA

nka
Nemzeti Kulturális Alap

© Auctores et compositores, 2011
ISBN 978 963 279 441 9

Lócsi Levente

Farkas Zsuzsa

Fotótörténeti adalékok az Eötvös Collegium archív fotóiról

Képekben gondolkodó korunk kitágítja a források tárházát, és ez a tendencia segít elismertetni a fényképek vizuális potenciáját. Emiatt úgy vélhetjük, hogy az Eötvös József Collegium egykori virágkorának megismeréséhez hozzátartozhat fényképeinek története is.¹ E tanulmányból kiderül, hogy a témával szembeni elfogultságom többszörös, hiszen a Ménesi úti kollégium egykori diákjaként, most pedig fotótörténészként számomra leginkább ezek a képi szilánkok közvetítik és idézik föl a közvetlen² és a régmúltat (v. II/6. kép). Ma a Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtára őriz néhány fényképet az egykori időkből, amelyek hektikusan ugyan, de némi bepillantást engednek a mindennapokba. Számos közülük az Eötvös Füzetekben és más emlékező kötetekben, brosúrákban már megjelent, fő hangsúllyal arra nézve, hogy kik láthatók a képeken. Az igazán érdekes kihívás mégis az, hogy bizonyos szálakat találjunk a képek készülését mozgató erők között. A ki által, miért, hogyan, milyen befolyással készített fényképek kérdésköre annyira tág mezőjű, hogy van némi eredménye.

Az EC könyvtárában ma az 1920-ig terjedő időszakból 20 felvétel található,³ az MTA Kézirattárában őrzött 50 darabból a korai időszakhoz további 20 felvétel tartozik. A Bartoniek család kollégiumi kiköltözése után (1930) az igazgató leánya, a festőművész Bartoniek Anna őrizte a családi relikviákat. Erre utal a Collegiumban található egyik levélrészlet, amelyben bizonyos kópiák sorsáról van szó. A művésznő halála után (1978) a hagyatéka szétszóródott. Szombathelyen 1998-ban mutatták be életművét, a kiállítás kurátora, Gálig

¹ Köszönöm Tóth Károly művészettörténész lelkes segítőkészségét, nélküle a tanulmány nem született volna meg.

² A képek hivatkozási számai a mellékletben (*Appendix*) csatolt CD *Emblemata - Képcsarnok, Eötvös Collegium, De vita I-II. és De aedificio I-II.* alfejezetek számaira utalnak (v. I-II és ae. I-II; a szerk.).

³ Köszönöm Tóth Magdolna könyvtáros segítségét.

Zoltán nem talált a családra vonatkozóan fényképeket.⁴ Bartoniek Anna levele a kollégiumban készült képek sorsáról és lelkes készítőjükről, testvéréről is beszámol.

Budapest, 1960. február 15.

Kedves Didókám!

Kollégiumi fotográfiákról a következőket mondhatom:

1930 tavaszán mielőtt a kollégiumból kiköltöztünk, átadtam:

1) Két képet, amin rajta volt Papa és az összes bentlakó tanárok 1913-ból és 1914-ből.

2) Negatívokat a Csillag-utcai kollégium társalgójából felvéve. Egyiken Szilasi Vilmos van (jelenleg freiburgi egyetemi tanár és a Majna-Frankfurti egyetem díszdoktora), a másikon a „Szivar-quartett”: Laczkó Géza, Kuncz Aladár, Szilasi Vilmos, Tomay N. Birtokunkban van egy másolat a kollégiumi vonós-quartettről: Kuncz Aladár, Holub József, Nádasdi Dániel, Tomay.

Ennek a képnek a negatívját Dörnyei Sándornak ajándékoztam (szintén volt kollégista), aki nekünk több szívességet tett. Őt meg lehetne kérni egy másolat készítésére a kollégium részére. Ezek a képek mind Bartoniek Emil felvételei. Én úgy emlékszem, hogy mind ezeket a fentemlített képeket és negatívokat Szabó Miklósnak adtam át.

A hortobágyi képet sajnáljuk, hogy nem tartottuk magunknál, mert azt hisszük, hogyha pontosabban átvizsgálánánk azt, több ismerőst találnánk rajta. Ha legközelebb, március elején bemegyek a könyvtárba, légy szíves nekem azt átadni.

Szeretettel csókol (aláírástörödéek)⁵

A hortobágyi kirándulást megörökítő kép reprodukcióját, annak másolat jellege miatt először figyelmen kívül hagytam, de a levél alapján legalább tudjuk, hogy miért fontos e történet számára (v. II/7. kép). 1899-ben egy tanya előtt a legelő tehenek között álló 16 fős társaságnak balról az ötödik tagja Horváth János.⁶ Az igazgató úr fiának, Bartoniek Emilnek a negatívjairól készült kópiák

⁴ GÁLIG Zoltán: Három változat az elfelejtésre: Bartoniek Anna, Rauscher György, Schönbauer Henrik. In: GÁLIG Zoltán: *Felfedezett és felfedezésre váró életművek*. Szombathely, Szombathelyi Képtár, 1998, 79–83. Továbbá: Gálíg Zoltán e-mailje a szerzőnek, 2010. augusztus 15.

⁵ Eötvös József Collegium Mednyánszky Dénes Könyvtár (= EJC MDK) 16. doboz. Kollégiumi kvartett, 1903–1907, Szivarkvartett, 1903–1907, mai nagytás, 12,5×17,7 cm. MTA Kézirattár Ms. 5207/67–68.

⁶ EJC MDK, 18×18 cm, Horváth Jánosné ajándéka.

pedig az MTA Kézirattárába kerültek Szabó Miklós hagyatékából. A kollégiumi kvartett (v. I/15. kép) (tagjai Kuncz Aladár, Nádasdy Dániel, Holub József, Tomay)⁷ és a szivarkvartett (v. II/8. kép) című kép ugyanazon ablak mellett készült, mint a Kerpely Jenő gordonkaművész és vonósnégyesét megörökítő felvétel.⁸ A Csillag utcai (ma Gönczy Pál utca 2.) Kerkápoly-féle ház bérlakásaiban működő Collegium III. emeletén az ebédlő és a társalgó helyisége, a könyveket és a folyóiratokat őrző térszeglet az egyik központi rész volt. A Collegium házirendje 1906-ban kimondta, hogy zenélni, énekelni, társasjátékot űzni és dohányozni az ebédlőben és a társalgóban szabad: az ebédlőben ebéd után 3-ig, vacsora után 10-ig, a társalgóban pedig este 10 óráig.⁹ A kollégisták közül annak, aki tudott zongorázni, az igazgatóval kellett négykezeset játszani az ebédlőbeli zongorán, hiszen az élet sokoldalúságára kellett megtanítani az igen különböző környezetből érkező ifjakat,¹⁰ akik az életet többnyire csak fényképekből ismerték.¹¹

Az első kép, amely megmaradt, Bartoniek Gézá (a továbbiakban a hagyományoknak megfelelően B. G.) 1895-ben Ellinger Ede pesti műtermében örökítette meg mint fiatal, energikus vezető (v. I/28 kép). A következő a B. G.-vel Rómába kiutazott fiatalok csoportját ábrázolja 1898-ban¹² (v. I/2. kép). Bartoniek a 16 fős társaság közepén ül, a férfiak könnyed nyári kalapjukat a kezükben tartják, vagy a lábukra helyezték. A műtermi környezet kissé elnagyolt, hiszen az alakok mögött húzódó vastraverz bizonyára egy lépcsőzetet rejtett. Fontos szerepe volt, hiszen egy nagyobb csoportnál a legfelső sorban állók számára biztonságot nyújtott a támaszkodásban. A műteremben a fényképezési megoldás úgy kívánta, hogy függönyökkel is lehetett háttérrel képezni, de festett képek is szolgáltathatták a kívánt hangulatot. Ebben az esetben a félig elhúzott függönyök között a háttér festett képe a San Pietrót és az Angyalvárat ábrázolta, amely a helyet és az időt volt hivatva jelképezni. A készítő neve mindezt megerősíti, hiszen a képen alul a passepartout-n a következő felirat olvasható: *F. D. Fredericus Fotografo Pontificio Roma Piazza S. Pietro 18.*

A fényképész a kitüntető „pápai” cím tulajdonosa volt, műterme a város központi helyén feküdt. A képről annyit megjegyezhetünk, nem minősítve a mestert, hogy a fényképezési komponálás általános alapszabályai szerint alakult. A művészi

⁷ Kimaradt az Eötvös Collegiumból, nem végezte el.

⁸ MTA Kézirattár Ms 5207/68, 18×24 cm, Kerpely Jenő (1885–1954) a Zeneakadémián végzett 1905-ben, már diákként is hangversenyezett rendezvényeken.

⁹ *A báró Eötvös József-collegium szervezete házirendje és fegyelmi szabályzata.* Budapest, 1906, 11.

¹⁰ LACZKÓ Géza: Bégé úr. *Pesti Napló* 1930. február 12., 2.

¹¹ LACZKÓ Géza: Csillag utca 2. *Valóság* 21. évf. (1978) 11. sz., 25.

¹² EJC MDK, 21×26 cm, albumin.

szándéktól eltekintve ugyanis nem szokás a csoport feje feletti ügyetlen traverzet látni hagyni, ez nyilván valamiféle háttér-kialakítási vita eredménye lehetett. A komponálási megoldások általában kizárásra épülnek: például vagy függöny, vagy festett háttér, továbbá vagy eltakarják a hátteret, vagy hangsúlyozzák azt. Vagy alkalmaznak lépcsőt, és az emberek eltakarják a támasztórudakat, vagy nem.

A következő felvételek az egyik fizika szakos hallgató művei. Fekete Jenő (1898 és 1902 között az EC diákja)¹³ diákokról készült, közeli ülőképei is fennmaradtak a Csillag utcai kollégium udvarán (v. I/37.; I/3.; I/39. kép). Förster Jenő az úgynevezett első generációról 31 fős csoportképet készített a fák között, egy kirándulás alkalmával (v. I/17. kép). Ez a kép több helyen is megjelent, az Eötvös Füzetek X. részében a résztvevők nevével együtt¹⁴ (zárójelben a felvételük éve).

Madzsar Imre (1895), Hirschmann Ferenc (1895), Benkó István (1897), Falusy Béla (1897), Gombocz Zoltán (1895), Csürös Ferenc (1895), Krizs (Keresztes) Miklós (1896), Krausz Vilmos (1897), Szentpétery Imre (1897), Kuzmics Ferenc (1895), Frenyó Győző (1898), Hercz (Herczeg) Árpád (1895), Bartos Kálmán (1898), Fekete Jenő (1898), Spitzer (Szigeti) Gyula (1897), Klein Nándor (1895), Schuster Alfréd (1897), Suhajda Lajos (1895), Pinkovich Sándor (1897), Hadik Béla (1896), Zemplén Győző (1896), Gedeon Alajos (1895), Schmitt Henrik (1895), Visnya Aladár (1897), Öberle Károly (1896), Lajos Ferenc (1898), Bal Jeromos (1896), Strauch Jenő (1898), Mauritz Béla (1898), Fail Jagello (1896), Mráz (Moldoványi) Gusztáv (1895).

E szerint a második ülő sor harmadik alakja maga Fekete Jenő (1880–1943) geofizikus, aki Eötvös Loránd munkatársa volt, 1941-től a MTA I. osztályának tagja. A budapesti egyetemen végzett tanulmányai után tanársegéd, majd 1905-től a Semsey Alapítvány ösztöndíjasa. 1906-ban Eötvös Loránnal és Pekár Dezsővel megnyerték a göttingeni egyetemen kiírt Benecke-díjat a tehetetlen és a gravitáló tömeg arányosságát igazoló nagy pontosságú kísérleteikkel.¹⁵ 15 évig Eötvös mellett dolgozott, 1915-től kinevezett geofizikus. 1919-től az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet munkatársa. 1923-ban a Royal Dutch Shell alkalmazásában Mexikóban, 1931-ben Texasban torziós ingás méréseket végzett, 1935-ben hazatért, és átvette a Geofizikai Intézet vezetését.¹⁶ Új kutató módszereket (szeizmikus, elektromos) vezetett be, Magyarországon nagy területet vizsgált át és értelmezett.¹⁷

¹³ Eötvös Collegium tagjainak névsora, MTA Kézirattár, Szabó Miklós hagyatéka Ms. 5207/104.

¹⁴ Alul a passepartout-n felirat: 1899 F.J. amateur.

¹⁵ FEKETE Jenő – PEKÁR Dezső et alii: *Eötvös Loránd élete és tudományos működése*. Budapest, Franklin Társulat, 1918.

¹⁶ POGÁNY Dénes – FEKETE Jenő: *Reflexiós szeizmikus mérések a Nagy Alföldről*. Budapest, 1937.

¹⁷ FEKETE Jenő: *Jelentés a M. Kir. Bárány Eötvös Loránd Geofizikai Intézet működéséről az 1939–1944 évekre*. Budapest, 1939–1944; RYBÁR István: *Fekete Jenő ravatalánál*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1943 (MTA Emlékbeszédek III).

Fekete Jenő megmaradt legkorábbi fényképei egy nagyobb témához vezetnek bennünket. Az Eötvös Collegium történetében felbukkanó fényképek vizsgálatának irányát meghatározza báró Eötvös Loránd az EC alapítója és későbbi kurátorának vonzódása a fényképezéshez, amely szinte szenvedélynek mondható. Borsos József (1823–1883), biedermeier festő és fényképész életművét feldolgozó monográfiámban (*Embermásoló*, 2009)¹⁸ Eötvös Loránd térdképét (1875) a korabeli fényképezett arckép-reprezentáció keretében elemeztem (*v. II/9. kép*). A 27 éves fiatalember tollal a kezében a gondolkodó tudós típusát testesítette meg az akadémiai festői tanultsággal rendelkező mester meglátásában. Ez a kiváló portré az arisztokratáinkkal jó kapcsolatban lévő fényképező mester és a fiatal tudós közvetlenebb kapcsolatára is utalhat. Tudjuk, hogy Eötvös rokoni kapcsolatban állt Rosti Pállal, aki 1859-ben Amerikában felvett képeivel a legkorábbi, kiváló magyar fotótörténeti anyagot teremtette meg.¹⁹

Báró Eötvös Loránd élettörténetét, amely beszédeit, írásait, sőt leveleit és naplóját is feldolgozza, már több mint hat kiváló könyv követi végig, így a fényképezéshez való viszonya is jól ismert. Sőt 2001-ben megjelent egy kötet a tudós fotográfusról a MFM és a Magyar Állami ELGI gondozásában.²⁰ A több mint tízfős szakgárdával összeállított kötet értelmezi a képeket, amelyből 2300 darab az ELGI és 500 darab az Országos Műszaki Múzeumban található. Némelyek szerint tízezer Eötvös-felvételből maradt meg ennyi. A műveket három csoport mentén rendszerezték, amelyből az első a hegyvidéki túrázások, a hegyek, a gleccserek megőrzései tartalmazza. A második rész a geofizikai expedíciók helyszínein készült, és végül az utolsó egység: az Eötvös család életének a dokumentumai. A kötet alapján könnyen megállapítható, hogy a fizikus képei mindhárom szintéren: művészi-tudományos-családi (kordokumentum) megállják a helyüket.²¹

Eötvös kapcsolata az induló amatőr mozgalommal, amely megreformálta a fényképezés művészi vonalát, igen erős volt. Ebben a mozgalomban azok a képei kaphattak helyet, amelyek a tájat művészi színvonalon örökítették meg (*v. II/10. kép*). Vagyoni helyzete miatt nem okozott számára gondot az utazás, a fényképezési kellékek helyszínre szállítása, az időjáráshoz való alkalmazkodás.

¹⁸ FARKAS ZSUZSA: *Embermásoló. Borsos József festőművész fényképeinek története*. Kecskemét, Magyar Fotográfiai Múzeum, 2009, 244. reprodukció (A magyar fotográfia történetéből 48).

¹⁹ Eötvös Loránd édesanyja Rosti Ágnes volt. ROSTI PÁL: *Úti emlékezések Amerikából*. Pest, 1861. (Hasonmás: Budapest, Balassi Kiadó – Magyar Fotográfiai Múzeum, 1992. Ez a kötet a Rosti fényképei alapján készült metszetekkel jelent meg.)

²⁰ KIS DOMOKOS László: *Báró Eötvös Loránd a tudós fotográfus*. Budapest–Piliscsaba, 2001 (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 21), bőséges irodalomjegyzékkel.

²¹ Köszönöm az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet támogatását, különösen Baráth István és Szabó Zoltán szíves segítségét. Vö. A karthauzi fia című dokumentumfilmet a mozgóképcsarnokban.

Egy-egy nehezebb túrára hordárt fogadtak, hogy az állványt (statív), a gépet és a nehéz üveglemezeket vigye.²² Eötvös művészi programjai közé tartozott az idő és a cselekvés rögzítése, például lefényképezett egy távoli hegycsúcsot, majd kivárta a hegyászok felérkezését, és azt az eredményt is dokumentálta. Nemcsak az arányok megbecsülését szolgálták ezek a gesztusok, hanem a természet és az ember kapcsolatára is rámutattak. Az amatőr mozgalomban készült fényképek máig meghatározók, hiszen a korábbi festői felfogástól elfordultak. Új látványt teremtettek, grafikai árnyaltságuk technikai tökéletességhez vezetett. Igényességük, különlegességük, könnyen érthető, modern képi fordulatként értékelhető, amely mindmáig a fényképezés történetének középpontjában maradt. Eötvös vezetője volt a Kárpát Egyesületnek és a Turista Egyletnek is, és később oszlopos tagja a Photo Clubnak, az amatőrök egyesületének.

Eötvös ismert tudományos képei mérőműszereinek szállítására szorítkoznak, bár fennmaradtak röntgenképei is. Bizonyára érdekesítőek lehettek a köd- és felhőtanulmányokat bemutató sorozatai 1901-ből, amelyek közül néhány brómpapírra készült, és „sajátos színezésű”.

A tudományos fényképezés történetének feltárása még nem kezdődött meg, szakirányú múzeumaink sem publikálják anyagaikat. Ennek oka, hogy kevés a felvétel. Az 1840 és 1900 közötti tudományos képek nem színesek, nem részletgazdagok. A technika állandó, viharos fejlődése által az az illúzió alakult ki, hogy mindig tökéletesednek a fényképek. A tudományos világ túlhaladt a régebbi felvételeken, érdektelennek ítélte azokat. A fényképtörténet pedig akkor még nem tudta mindezt a saját történetének jelentős részeként feltüntetni. Tulajdonképpen egyszerűen elhasználták a legkorábbi tudományos felvételek, majd ezeket a roncsokat nem archiválták, hanem kidobták. Ma, amikor újra felfedezik ezeket, mint az absztrakt képző-, de főleg a fotóművészet nagyra becsült elődeit, nagy hiátusok tárulnak fel.

Eötvös hatással volt a fiatal fizikus nemzedékre a fényképezésben való jártasságával. Kiváló munkatársa Pekár Dezső fizikus volt, aki előhívta képeit. Tőle tudjuk, hogy a diaposzítívjai rendkívül élesek voltak, tehát kiválóan alkalmasak a vetítésre, a felnagyításra. Több száz darab 40×50 cm, tehát viszonylag nagyméretű nagyítás is készült a hegyvidéki felvételekből, amelyek kiállításokon is szerepeltek.²³

Bartoniék Géza a kollégiumi kirándulásoknak – feltehetően Eötvös személyének vagy egyszerűen a divat hatására – nagy jelentőséget tulajdonított.

²² PAUER JÁNOS: *Eötvös Loránd báró mint ember*. In: FÖRSTER Rezső (szerk.): *A kis Akadémia negyvenhét esztendeje az ezredik előadásig 1899–1941*. Budapest, 1941, 548.

²³ A monográfus szerint sokszor szétválaszthatatlan Pekár és Eötvös expozíciója, megállapíthatatlan ki is volt egy-egy kép valódi készítője.

A fellendült természetjárás híveiként – Szabó Dezső szerint – hetente egy napot a kollégisták kirándulással töltöttek, főleg a budai hegyeket kedvelték. „Ha bejelentettük, hogy a Dobogókőre gyalog kirándulást teszünk, örömeiben [B. G.] egy üveg tokajival toldta meg bőven mért magunkkal vitt hideg ebédünket – emlékezett vissza a szép időkre 1920-ban Laczkó Géza is.²⁴ – ...szabad napokon élünkre állt, hogy összebarangoljuk a budai hegyeket.”

A kirándulásokon sokszor az igazgató és a tanárok is részt vettek.²⁵ Ez az oka annak, hogy több kép fennmaradt a természetben (a fák és romok között) felsorakozott ifjakról. 1899-ben Förster Jenő örökölte meg a söröző-kiránduló társait (v. I/35.; I/16. kép). A Kis Akadémisták 1900. május 10-én Finály Gábor gimnáziumi tanár vezetésével Aquincumba kirándultak. A meghívó külön meghirdette a kirándulók lefényképezését, amelyet Pekár Dezső készített, majd később a képeket le is vetítette. Az Eötvös-kollégisták is rendeztek latin nyelvű cirkuszi játékot holdvilágos nyári éjjel az aquincumi amfiteátrum romjai között.²⁶ B. G. is látható egy képen az egyik, 1905 körüli kollégiumi kirándulás alkalmával²⁷ (v. II/12. kép). Az intézeti kirándulás mindig nagyszabású volt, amelynek költségeit az igazgató fedezte, így vonatot és hajót is használtak. Laczkó Géza mint a korai kollégiumi élet legfőbb krónikása leírta, hogy az aradi tizenhárom emlékét nem lehetett megünnepelni, ezért a kollégium a gyásznapra visegrádi kirándulással emlékezett, „tanárostul, szolgástul”. Élvezetes leírást olvashatunk erről: „Nagymarosig vonaton ment a tekintélyes és zajos karaván. Ott a nagykocsmában csapra vert hordó sörökkel és számolatlan pár virslikkel tízóraiztatta meg az igazgató úr a társaságot. Propelleren keltünk át a visegrádi partra...”²⁸

A kollégium archívumában több példányban fennmaradt a visegrádi kirándulásra 1907. október 31-én összegyűlt fiataliságot megörökítő csoportkép is,²⁹ (v. I/5.; I/9. kép). Összesen négy beállított variáns létezik, az MTA Kézirattár egyik iratkötegében e képtípus összes „maradékát” össze tudjuk hasonlítani³⁰ (vö. v. I/5–9. kép). Szabó Miklóst bízták meg azzal a feladattal, hogy a kirándulás minden résztvevője számára adjon egy-egy példányt a képekből, minden variációból

²⁴ LACZKÓ Géza: Az Eötvös-collegium, középiskolai tanárjelöltek állami internátusa. *Nyugat* 13. évf. (1920) 15–16. sz., 817–818.

²⁵ SZABÓ Dezső: *Életeim. I.* Budapest, 1965, 718.

²⁶ LACZKÓ 1978, 30.

²⁷ EJC MDK, 9×10 cm.

²⁸ LACZKÓ 1978, 35.

²⁹ Visegrádi kirándulás. EJC MDK albumin, 16,7×11,8 cm és 12,3×16,8 cm.

³⁰ Visegrádi kirándulás. MTA Kézirattár Ms. 5207/64 albumin, 17×12 cm.

megmaradtak darabok, amelyek néhol foltosak, előhívási hibák és a kifakulás nyomai látszódnak rajtuk. Az egyik álló helyzetű felvétel, a többi fekvő. Az alakok csoportosítása változatos, az utolsó variációban néhány fiatal a földre feküdt. A teljes sorozatot többször lereprózták, majd azokról mai nagyítások is készültek, ezért számos helyen felbukkannak.³¹ Mivel az egyik felvétel hátoldalán szerepel Durkó Antal neve, azt hihettem, hogy ezek az ő alkotásai. Kiterjedt nyomozásba kezdtem, evidenciaként kezelve a feliratot, amely a szerzősége utalt.

Durkó Antal (1890–1878) a magyar muzeológia számára érdekes egyéniség, mert megalapításától, 1938-tól vezette a békési múzeumot. Három művet jelentetett meg az 1930-as években: először egy esszégyűjteményt, majd a helyi reálgimnázium, valamint Békés történetét feldolgozó munkát.³² 2003-ban megjelent életéről és munkásságáról egy kisebb kötet a Békési Téka sorozatban.³³ Részletesen megismerhetjük fiatal korát, amely a békési gimnáziumban kezdődött, ahová 1922-ben tanárként tért vissza. A pesti egyetemen magyar–német szakon végzett 1911-ben, és kiválóan megtanult franciául. Az Eötvös Collegiumba 1907-ben nyert felvételt (1907 és 1911 között végig a Collegium diákja),³⁴ monográfiusa szerint a collegiumi feljegyzésekben sehol sem szerepel, mert nem vett részt a közéletben. Az egyetem befejezése után egyéves ösztöndíjat kapott Németországba, majd Pápán helyezkedett el. Az első világháborúban megsebesült, majd amikor újra a frontra került, hadifogságba esett, 1915 és 1922 között sok szenvedésben volt része. A hadifogságból szabadulva tudta elfoglalni a neki fenntartott tanári helyet a békési gimnáziumban. Aktívan részt vett a helyi kulturális életben, emellett történeti és néprajzi adatokat gyűjtött. A város 1938-ban határozta el a helyi múzeum megalakítását, Durkót bízták meg a megszervezésével. Főleg néprajzi anyagokat gyűjtött, amelyeket ajándékba kapott a helyiektől. A második világháború befejezése után „vitézi” címe miatt az államosításkor nyugdíjazását kérte gimnáziumi állásából.³⁵ 1968-ig a múzeumban összegyűjtött tárgyakat rendszerezte, amely már 1955-ben 2525 darab tételt jelentett. Ebből a néprajzi anyag alkotta a legnagyobb részt (1770 darab), továbbá 55 fénykép tartalmazott, ez utalhat fényképezési vonzalmára is, hiszen más képzőművészeti tárgyat nem gyűjtött.³⁶ A magyar múzeumügy számos hasonló vidéki tanári

³¹ Visegrádi kirándulás. MTA Kézirattár Ms. 5068/69–72 mai nagyítás, 16,3 × 12,3 cm.

³² DURKÓ Antal: *Levelek egy kis vidéki városból*. Békés, 1931; Uő: *A békési református reálgimnázium története*. Békés, 1934; Uő: *Békés nagyközség története: történeti és kulturális monográfia*. Békés, 1939.

³³ DANKÓ Imre: *Durkó Antal élete és munkássága*. Békés, Jantyik Mátyás Múzeum, 2003.

³⁴ Eötvös Collegium tagjainak névsora. MTA Kézirattár, Szabó Miklós hagyatéka, Ms. 5207/104. Szabó Miklós igazgató Durkó neve mellé odaírta, hogy később a református gimnázium tanára volt Békésben.

³⁵ DANKÓ 2003, 23.

³⁶ Térkép 34 darab, helyi levelezőlap 77 darab, pénz 462 darab, érem 64 darab, fegyver 53 darab.

sorsot ismer, mert a történelemtanárok szertáraiból kinövő helyi gyűjtemények vezetői lelkes, gyűjtőszennedéllyel megáldott emberek voltak. A mai vidéki múzeumok a gyűjtés-megőrzés-kiállítás új követelményeinek megfelelően ezekre alapozva tudják továbbfinomítani az állományukat.³⁷

A kutatás során kiderült Durkó Antal ma 81 éves lányának, Erzsébetnek a visszaemlékezéséből, hogy apja nem tudott fényképezni. Ez a visegrádi sorozat azonban nagy szakértelmet kívánt meg a készítőjétől, így kiderült, eredeti feltevésem a kép szerzőségéről nem volt helytálló.³⁸

A kirándulások nemcsak intézeti szinten, de kisebb csoportokban is zajlottak. Sokszor ezeken is jelen volt egy-egy kamera, egy-egy fényképező szempár. Az egyik képen Szabó Miklós mellett négy kollégista ül a Tapolcafő-forrás partján. Mellettük oldalt két mezítlás helyi gyermek látszik.³⁹ 1912 májusában egy hatfős fiatal férfitársaság a Húvösvölgybe kirándult, ahonnan az asztal körül ülő, kártyázó és borozó képüket küldték el hasonló „lyókat” kívánva, viccelődve Szabó Miklósnak képeslapként.⁴⁰ Az összes tanár 1908 őszén kivonult Antal Géza egyetemi tanár szülőjébe, télies öltözékben indultak túrára, és álltak végül a kamera elé.⁴¹ Véletlenül egy hajókirándulási felvétel is megmaradt az igazgatóról, de a hely és az idő meghatározhatatlan. A visegrádi dunai átkelésen kívül tudunk halászladikon történő csónakázásról Lágymányoson és bádog lélekvesztőkön történő evezésekről a városligeti tavon is.⁴²

A collegiumi tanítási program része volt az is, hogy a helyszínek megismerését képes albumok segítsék elő. Thirring Gusztáv *Budapest környéke*⁴³ című turistakönyvének 80 képe közül számos Eötvös Loránd alkotása volt (v. II/30. kép). Eötvös művészi és családi képei, amelyek a kirándulást, a mászást, a megérkezést,

³⁷ Úgy tűnik, hogy Durkó Antal legértékesebb műve a 700 oldalas kézirata, amelyet hosszú élete, nyugdíjas éveinek szorgalmas munkája ellenére nem tudott befejezni. *Békés szellemi néprajza* címmel tervezte sajtó alá rendezni. Eddig két részlet jelent meg. *A megfejt kútágas* című válogatásban 33 történet olvasható békési boszorkányok, táltosok, vajárosok csodás cselekedeteiről. A békési múzeum fennállásának 70. évfordulóját ugyancsak e kézirat egy részletével ünnepelték meg, a régi mesterségek szemszögéből láttatva a helyi sajátosságokat. DURKÓ Antal: *Régi mesterségek, nevezetes békésiek*. Előszó: B. Szűcs Irén. Békés, Jantyik Mátyás Múzeum, 2008 (Békési Téka 39).

³⁸ Köszönöm Keresztessy Istvánné Durkó Erzsébet információit.

³⁹ MTA Kézirattár, Ms. 5207/73, 9×12 cm.

⁴⁰ MTA Kézirattár, Ms. 5207/73, 9×12 cm.

⁴¹ Tanárok, 1908. november 8., MTA Kézirattár, Ms. 5207/69, 9×12 cm.

⁴² LACZKÓ 1978, 30.

⁴³ THIRRING Gusztáv: *Budapest környéke. Gyakorlati kalauz kirándulók, turisták és a természet kedvelői részére*. Budapest, 1900, V. oszt., 80 képpel és 12 alaprajzzal. Reprodukálva: Dobogókő, báró Eötvös Loránd-menedékház, 248.

a pihenést ábrázolták, szétválaszthatatlanok. Nevelési elvei között a sport, a fizikai erőnlét is fontos szerepet játszott. Mindez nála azzal a modern szemlélettel is együtt járt, hogy mindezt meg kell örökíteni.

Arra a kérdésre, hogy mit jelentett a fényképezés Eötvösnek, nem könnyű választ találni, ezzel a kiterjedt szakirodalom nem foglalkozik. Tréfás definíciója szerint a fényképezés művészettel párosult tudomány, illetve tudománnyal párosult művészet.⁴⁴ 1866-ban első hegyvidéki útja alkalmából naplójába rajzokat készített, és fényképeket vásárolt családjá számára azért, hogy elképzelhessék az általa felkeresett tájakat. A képeken a sziklafalakat a saját kommentárjai szerint beszámozta. Általában a levelekhez fényképeket csatolt, egy ízben bocsánatot kért anyjától, hogy nem tudott képeket vásárolni, mert nem talált árust.⁴⁵ Mariska húgának küldött beszámolójához is csatolt egyet a Schild megmászása kapcsán. Az apjának küldött levélhez hatot csatolt a Via Máláról, előlről és hátulról megörökítve az utat. 1870-től kezdett fényképezni, felhagyva a naplóírással és a rajzolással. Eötvös néhányszor utalt arra, hogy a fényképezés egyik célja a tudomány szolgálata, vagyis az előadások és a tanulmányok illusztrálása. Később még az Uránia Színház előadásaira is készített képeket. A fényképezés másik célja természetesen a szórakozás volt, 1893-ban feleségéhez írt levelében megemlíttette, hogy Bartoniek Géza a lányait tanította fotografálni, akik jól szórakoztak. B. G. kiválóan fényképezett, de műveit nem tudjuk elkülöníteni a megmaradt anyagban.

1888-ban alakult meg a Magyarországi Kárpát-Egyesület budapesti osztálya a turizmus fellendítésére. Lapot alapítottak, térképeket adtak ki, menedékházakat építettek a hegyekben, és az első magyar „amateur-fotografiai” kiállítással egy állandó tájképkiallítás alapját kívánták megteremteni. Eötvös és Bartoniek tagja volt a rendezőbizottságnak, és egyben kiállítók is voltak.⁴⁶ B. G. csoport-, úgynevezett momentfelvételeket és tájképeket állított ki Gölnicbánya vidékéről, amelyekért az egyesület bronzérmét kapta.⁴⁷ Eötvös pedig tudományos kísérleteiből mutatott be néhányat. Az ő viszonyulását a fényképekhez önvallomás hiányában egyetlen konkrétummal lehet csupán felidézni, Pekár Dezső leírásában: „Eötvös kitűnő fotografus volt. Már a múlt század utolsó évtizedeiben sztereoszkopikus eszközével pompás felvételeket készített, különösen a tiroli Dolomitokban. Ugyanis évről-évre rendszeresen Schluderbachban

⁴⁴ Az *amateur-fotográfiai kiállítás megnyitása*. Turisták Lapja 1890, 5. sz., 155–157.

⁴⁵ KISS DOMOKOS Dániel: *A csúcson. A hegyek szerelmese báró Eötvös Loránd*. Budapest, 1998, 89, 91, 102.

⁴⁶ *Tárgymutató a Magyarországi Kárpát-Egyesület Budapesti osztályának Műkedvelői-fotográfiai kiállításához*. Budapest, 1890, 31.

⁴⁷ *Amateur-fotográfiai kiállítás*. Turisták Lapja 1890, 271.

töltötte a nyári szünidőt, és két leányával együtt nagy túrákat tett a környező hegyekben. Eközben vette fel a Dolomitok festői részleteit és a nem egyszer hajmeresztő hegymászási jeleneteket, mégpedig többnyire állványra állított kamerával, aránylag kis diafragmával és hosszabb expozícióval. Éppen ezért képei rendkívülien élesek voltak, úgy hogy egy előadása alkalmával a diapozitívokat 5 × 5 méter nagyságban vetíthették. Professzorom velem is megkedveltette a fényképezést. Én hívtam elő felvételeit és készítettem a csaknem kizárólag diapozitív másolatokat. Később egy Zeiss-féle kitűnő vetítő lencsével, de egyébként hevenyészett laboratóriumi egybeállítással, több mint száz 40 × 50 cm nagyított papírképet is készítettünk. A nagyítások fényképezési kiállításokon pályadíjakat nyertek és több közülük most is Schluderbachban a régi Ploner-féle hotel termeit díszíti. Mint jó fotográfust hívtam meg Tangl Károllyal együtt Györök Leó adriai vitorlás bolyongásaira, s e felvételeimet mutattuk be az »Adriai partvidék« című előadásunkban 1900. március 5-én.”⁴⁸

Egy másik írásában Pekár megemlítette, hogy adriai fényképezésük-nél Suther kamerájuk volt, amelyhez üveglemezeket használtak. 18 darab 9 × 18 cm-es sztereoszkóplemezzel dolgoztak, amelyeket inas szállított utánuk.⁴⁹ Az említett vetítés a Kis Akadémia előadásainak fontos mozzanata volt. Ezek alkalmával fényképekkel illusztrálták a mondandókat, vetítettek rajzokat, térképeket, vagyis reprodukciókat, nyomdai termékeket és eredeti fényképeket is. Az egyetemen belül az Eötvös Loránd által vezetett Fizikai Intézet kistermében voltak az előadások 1900-tól 1911-ig.

A Kis Akadémián a fényképezés tudománya a természettudósok szemében a kísérletezés tárgya volt, összetett probléma kutatására irányította a figyelmet. Kelen Béla foglalkozott a „rendes” és a színes fotografálással, a röntgen- és a radioaktív sugarakkal is és azok orvosi alkalmazásával.⁵⁰ Kelen a fotografiai lemezek érzékenyítését és a színes fényképezés problémáit tíz alkalommal, tíz fényképezési témával, tudományos kísérletek sorával tárta a közönség elé. *A modern elektromos ívlámpák a fotográfózás szolgálatában* címmel, majd később 1910 körül a röntgenológia haladásával az újabb ilyen irányú kísérleteiről tartott a Kis Akadémia keretében ismertetőket. 1912 körül *A kinematográfia a tudomány szolgálatában* című előadásával a mozgófilm jelentőségét méltatta a modern világ számára.

⁴⁸ PEKÁR Dezső: *Báró Eötvös Lóránd. A torziós inga ötven éves jubileumára*. Budapest, Kis Akadémia, 1941, 12.

⁴⁹ PEKÁR Dezső: *Apró történetek*. In: FÖRSTER Rezső (szerk.): *A kis Akadémia negyvenhét esztendeje az ezredik előadásig 1899-1941*. Budapest, Kis Akadémia, 1941, 561.

⁵⁰ BUDAY Tibor–BUDAYNÉ MOSONYI Klára: *„A fizika fejedelme” Eötvös Loránd élete és munkássága*. Budapest, Magvető Kiadó, 1986, 566.

Farkas Géza kémikus a színes fényképezéssel folytatott kísérleteket, kétszínű sztereoszkópos képeket, köztük egyes trükkfelvételeket készített.⁵¹ Bemutatója 1908-ban magáról a sztereoszkópos vetítésről szólt. 1925-ben Pekár Dezső miniszteri tanácsos *Gyakorlati kutatások Eötvös ingájával* című előadásához saját indiai felvételeit csatolta. 1927-ben Fekete Jenő geofizikus *Mexikói képek* címmel mutatta be munkáit. (A Kis Akadémia első ezer előadásának tárgyait 1941-ig tudjuk követni, a Förster Rezső által szerkesztett kötet alapján.)⁵²

Eötvös egyes érdekes fényképezési kísérleteiről csak tanulmányok és az életrajzok említéseiből tudunk. A báró vásárolt például a Carl Zeiss által 1846-ban alapított jénai optikai és fényképezési gyárból egy érdekes sztereoszkopikus képsorozatot, amely a felhők mögül kikandikáló napot sorozatban örökítette meg. Ennek hatására ő is megkísérelt hasonló felvételt készíteni a Gellért-hegyről, Budapest látképeként (*v. II/15-17. kép*). A kísérlet lényege abban állt, hogy Eötvös két felvételt készített egymástól igen jelentős távolságra. A távolság a sztereoszkopikus rendszerben megnövelte a térhatást.⁵³ A korábbi sztereoszkopikus képeknél a két felvétel között mindössze csak néhány méter távolság volt.

1889-ben Eötvösről mint az MTA új elnökéről jelent meg életrajz a Vasárnapi Újságban, ebben utaltak újabb tudományos fényképezési kísérleteire is.⁵⁴ Egy kisebb, kézben elférő ólomdarabbal olyan kísérletet végzett, amely a „vonzó” hatást vizsgálta.⁵⁵ Az MTA novemberi ülésén számolt be azokról a fotográfiai felvételeiről, amelyek a nehézség irányváltozását mutatták be kis távolságban. Nagy pontossággal és érzékenységgel fényképezte a gravitáció jelenségeit, ezen a nehézségi erő irányváltozásait is érzékelhetővé tette, amely a földfelület pontos meghatározásához nyújtott segítséget.⁵⁶ Későbbi kísérleteinek rögzítéséből azt a nevezetes képet választottam, az ELGI lelkes gyűjteményőrzői hatására, amely a ma látogatható állandó kiállítási térben is megjelenik. A precíz környezeti feltételeket igénylő torziós ingás mérés folyik a szabadban, közepesen Eötvös Loránd ül (*v. II/18. kép*).

⁵¹ BUDAY–BUDAYNÉ 1986, 564. Az egyik trükkfelvételen az asszisztens a kémiai laboratóriumban használatos lombikban ül.

⁵² FÖRSTER Rezső (szerk.): *A kis Akadémia negyvenkét esztendeje az ezredik előadásig 1899–1941*. Budapest, Kis Akadémia, 1941.

⁵³ PEKÁR 1941, 13.

⁵⁴ Báró Eötvös Loránd a Magyar Tudományos Akadémia új elnöke. *Vasárnapi Újság* 36. évf. (1889. május 12.) 19. sz., 298–299.

⁵⁵ A kísérletet az alábbi paraméterekkel végezte: 100 kilogramm tömeg 1 méter távolságra egytized milligrammnyi erővel vonz.

⁵⁶ BUDAY 1986, 161.

Eötvös nemcsak fényképezett, de gyűjtötte is a fényképeket. Megvásárolta Leopold Adler⁵⁷ műveit Brassóból. A számozások alapján két sorozatból válogatta össze a neki tetsző tájképeket. Adler egy hegy tetején a szemben fekvő hegyen átvonuló felhők különös alakját és azok hatását a látási viszonyokra örökítette meg.⁵⁸

Térjünk vissza még egy kicsit a Collegium képeihez. Eötvös Loránd a Csillag utcában lévő intézmény folyamatos bővítésen fáradozott, hiszen 1905-ben már 50 növendék volt, és ezt a létszámot százra akarták felemelni. Végül az első világháborúig 240 fiatal tanárt bocsátott ki a Collegium.⁵⁹ A csoportképeken mindenki megismerhető, külön a tanárokról és külön a diákokról is maradtak ránk ilyen tipikus, iskolai képek a különböző évekből. Feltételezhetően szinte minden évben készülhetett ilyen felvétel, ám jelenleg csak két jelentősebb variánsról tudunk.

Förster Jenő (1898 és 1902 között az EC diákja) levéltáros, történész a Bölcsészkaron végzett, majd Berlinben és Párizsban tanult tovább. Ezután haláláig Lőcsén Szepes vármegye levéltárosa volt. A Szepes Megyei Történelmi Társulatnak nyolc éven át titkára, a *Közlemények Szepesvármegye múltjából* című folyóirat alapítója, szerkesztője.⁶⁰ Förster Jenő (1879–1919) készített 1900. október 17-én az alapvizsgázott tanulókról egy cianotípiát.⁶¹ Nemcsak ismerte ezt az érdekes kék tónusban megjelenő, ritka fényképészeti eljárást, de saját magának pecsétet is gyártott, amelyben az „amateur” felirat is szerepel (v. 1/10.; 1/4. kép). Ez utal arra, hogy ismerte a körülötte zajló, forrongó képzőművészeti viszonyokat is. A műteremmel rendelkező iparos fényképészekről elkülönült amatőr gárda arisztokratákból, tudósokból, tanárokból és más értelmiségiekből tevődött össze, akik lázadtak a kispolgári, túlszabályozott, merev társadalmi státuszt tükröző fényképezési modell ellen. 1901-ben már kis füzet jelent meg az *Amateur-fotografálás megtanulása egy óra alatt* címmel, amelyben az alapisme-

⁵⁷ Adler Lipót 1870 és 1914 között Erdély egyik legkiválóbb professzionális fényképésze volt. MIKLÓSI-SIKES Csaba: *Fényképészek és műtermek Erdélyben 1839–1916. Tanulmány és okmánytár.* Székelyudvarhely, Haáz Rezső Alapítvány, 2001, 89–90.

⁵⁸ Eötvös Loránd hagyatéka. MTA Kézirattár, Ms. 5107/46–52. Tájfelvételek, 13 × 18 cm. A 25. és 26. számmal ellátott felvétel jelzi, hogy a fényképész tudatos megfigyelést végzett.

⁵⁹ KOSÁRY Domokos: Az Eötvös Collegium történetéből. Az első évtizedek. In: NAGY József Zsigmond – SZIJÁRTÓ István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös Kollégium történetéből.* Budapest, Eötvös József Kollégium, 1989, 12–13 (Eötvös füzetek X).

⁶⁰ BAL Jeromos – FÖRSTER Jenő – KAUFMANN Aurél: *Hain Gáspár lőcsei krónikája.* I–III. kötet. Lőcse, Szepesvármegyei Történelmi Társulat, 1911–1913; *Közlemények Szepes vármegye múltjából.* FÖRSTER Jenő (szerk.), Lőcse, 1909–1913.

⁶¹ FÖRSTER Jenő: Az alapvizsgázott tagok. EJC MDK, cianotípia, 8x11 cm.

reketek lehetett elsajátítani.⁶² Förster életművének további kutatásához a szálak messzire, Lőcsére vezetnek, hiszen fiatalon meghalt, amikor kinevezték a pesti országos levéltárba.⁶³

Pesten a collegiumi házi színelőadások, „cabaret”-k alkalmat kínáltak a fényképezéshez is, amelyet az úgynevezett B. G.-napon, vagyis Géza napján, február végén tartottak. Nevezetessé vált a Kodály Zoltán által megzenésített *Notre Dame-i toronyőr* című előadás alkalmából készült kép, a felső sorban az ifjú Kodállal 1903. február 24-én⁶⁴ (v. II/19–20. kép). Zolnay Béla egyetemi tanárnak ajánlott nagyméretű kópia alján mind a 30 szereplő nevét felsorolták, és beszámolták a képen szereplőket. Az collegiumi példány hátoldalán lévő felirat az ülési sorrend alapján elkészített névsort közli, ez jelent meg az Eötvös Füzetek X. számában (zárójelben a felvételük éve): Szolár Ferenc (1902), Stockinger László (1901), Talbure György (1902), Kodály Zoltán (1900), Maróthy Gyula (1901), Ringbauer Károly (1901), Németh Gábor (1902), Vass Tamás (1899), Gulovich Tivadar (1899), Birta István (1899), Sharbert Vilmos (1900), Kalocsay Endre (1902), Szekfű Gyula (1900), Csépké Andor (1899), Bodnár Gyula (1899), Balogh Miklós (1899), Szőke Sándor (1901), Barta Kornél (1899), Demeter Béla (1901), Boreczky Elemér (1900), Gerevich Tibor (1900), Gréb Gyula (1900), Hajnóczy Iván (1901), Gombocz Endre (1900), Czogler Kálmán (1902), Zemplén Géza (1900), Szabó Miklós (1902). Ez összesen 27 fő neve, az MTA példányán további három fő neve is szerepel: 15. szám: Jakucs István, 20. szám: Krausz Vilmos, 25. szám: Mohai Lajos.

1904-ben Laczkó Géza első színdarabja a Cid-paródia volt, majd egy örült borbélylegény szerencsétlen szerelméről írt „színházi képtelenségeket.” Az előadáshoz a díszleteket, jelmezeket maguk a collegisták barkácsolták. A női parókat és a hosszú szakállt a Nemzeti Színház híres fodrászától kölcsönözték ki. Az arcfestéshez szükséges piros színt mikuláspapírból, a feketét pedig korból nyerték ki. A *Nagybácsi* című kabaré két szereplője: „Éles borbélysegéd”, vagyis Laczkó Géza és „Mariska, a Hájas zöldségkereskedő leánya”, vagyis Zempléni Géza elsétáltak Rozgonyi Dezső Kálvin tér 5. szám alatti műtermébe, és ott „furcsa” párként jelmezben örökítették meg őket⁶⁵ (v. I/34. kép). Így ír a képről Laczkó: „akkor dús barna hajam á la Néron kisütve, féloldalt belevágva egy borbélyfésű, lobogó nyakkendő, fehér köpeny, amelynek a vállára, odabo-

⁶² GÖNDÖR Károly: *Az Amateur-fotografálás megtanulása egy óra alatt*. Budapest, Gerő, 1901.

⁶³ Lőcsei Állami Levéltár (Štátny archív v Levoči).

⁶⁴ MTA Kézirattár, Ms. 641/331, levelezőlap, 9×12 cm, hátoldalán névsorral. Reprodukálva: NAGY – SZIJÁRTÓ 1989, 166. Ms. 4150/6, albumin, 14×21,9 cm, alul a passepartout-n beszámozva a nevek.

⁶⁵ Rozgonyi Dezső: *Jelmezesek*. EJC MDK, albumin, 6×9 cm (vizitkártya).

rulva egy nagy fekete szemű kedves »leányarc« látható, tökéletes szimmetria, csak az egyik szalvéta csúszott, sajnos, kissé félre”.⁶⁶

1908. március 3-án a kabaré résztvevőit egy kamera elé ültették, ahol láthatjuk, hogy a négy női szerepet is férfiak játszották⁶⁷ (v. II/21. kép). Szabó Miklós hagyatékában e felvételnek létezik egy olyan változata is, ahol szemügyre vehetők a jelmezek, olykor ragasztott szakállak mögé rejtőztek el az ifjak⁶⁸ (v. I/32. kép).

Az 1910-es kabaréjelenetet ábrázoló kép hátulján található felirat szerint Bartoniek Anna ajándékozta a könyvtárnak⁶⁹ (v. I/33. kép). Egy következő képen 1912-ből báli jelenetet láthatunk a tornateremben, ahol oldalt egy táblán olvasható feliratról – „Ibuska új nevelőnőt kap” – megtudjuk, hogy ezt a darabot mutatták be (v. I/31. kép). „Ha bálba mentünk, [B. G.] végig nézte, milyenek a fiai frakkban, s egyiküknek valódi francia klakkját is kölcsön adta”⁷⁰ – emlékezik Laczkó.

A Ménesi úti épületről az EC és az MTA Kézirattára is őriz néhány képet.⁷¹ A bokrétaünnepről 1909-ben készült kissé elhalványodott, ügyetlen mű számunkra zsánerjellege miatt fontos⁷² (ae. I/42. kép). Balogh Rudolf (1879–1944) kiváló professzionális mester készített az épületről több, különböző nézőpontból, viszonylag távoli, az összbenyomást jól érzékeltető képet. 1910-ben a frissen ültetett fák még nem takarták el az építmény homlokzatát, magasan szemből álló kamera talán egy épület tetejéről láthatta ezt a helyzetet⁷³ (ae. I/31. kép). 1911-ben pedig az utca oldaláról belátható szögéből felvett, másik képet adott közre a *Vasárnapi Újság*⁷⁴ (v. II/22.; II/23. kép). Az épület tömbjének a tájban, a hegyoldalban való megjelenítése, az építmény hátsó homlokzata, az utcán virágokkal beültetett kis kert és a hátsó kert kis ösvénye a fákkal eredeti és a jól bevált képeslap témává lettek. Szabó Miklós szívesen küldte szét a világban ezeket a lapokat.⁷⁵ Az új épület belső termeiről alig van képünk, az egyik igen különleges a matema-

⁶⁶ LACZKÓ 1978, 38.

⁶⁷ Ismeretlen: Kabaré. EJC MDK, albumin, 12×17 cm.

⁶⁸ Ismeretlen: Kabaré. MTA Kézirattár, Ms. 5207/65, 18×13 cm.

⁶⁹ Ismeretlen: Kabaré (16 fő). EJC MDK, albumin, 9×12,8 cm.

⁷⁰ Klakk = összelapítható, rugós, báli cilinder. LACZKÓ 1920, 817–818.

⁷¹ MTA Kézirattár, Ms. 5207/66.

⁷² Ismeretlen: A bokrétaünnep. albumin, 8,9×13,5 cm; EJC MDK, albumin, 12×17 cm, másolat levelezőlapra MTA Kézirattár 5207/73.

⁷³ Balogh Rudolf: Új épület. Reprodukálva: *Vasárnapi Újság* 57. évf. (1910. augusztus 7.) 32. sz., 664–665.

⁷⁴ Ismeretlen: A kollégium új épülete. Reprodukálva: *Vasárnapi Újság* 58. évf. (1911. november 5.) 45. sz., 906.

⁷⁵ MTA Kézirattár, Ms. 5207/66. 12 felvétel.

तिकai könyvtár terme, ahol a hátsó falon egy tábla látható egyenletekkel⁷⁶ (v. II/24. kép). Négy fiatal pedig megadta magát a fényképező szem számára, és úgy tesznek, mintha olvasnának, tanulnának.

Az épület felavatásának és megnyitásának dokumentátora képzett fényképész: Jelffy Gyula (1863–1945) volt. A *Vasárnapi Újság* küldte ki, hogy 1911. október 26-án a tornateremben zajló eseményeknél a főszereplőket megörökítse. Eötvös Loránd, Wlassics Gyula, Bartoniek Géza és Zichy Jenő áll elől, mögöttük a tanári kar ünnepi díszben. Az eredeti kópia⁷⁷ is megvan (ae. I/27. kép), ez az egyetlen reprezentatív kép, amely megjelent a sajtóban.⁷⁸

A megnyitó kapcsán újabb csoportkép készült a Collegium kertjében álló negyven ifjúról, a hátsó lépcsősort is felhasználták az elrendezéshez⁷⁹ (v. I/38. kép). Jelzés a képen nem található, de több változat tüzetes vizsgálatokor feltűnik, hogy a kamera mögött álló „mester” a felsorakozottakat gondosan karéjba rendezte, és a lépcsőn is jól látható sort próbált meg kialakítani.

A főbejáratnál is felsorakozott a 71 fő – tanárok és az ifjúság –, és a lépcsőzeten alakítottak kis „iskolai lajstromot”, középen B. G.-vel, oldalt 1-es számmal jelölték Eckhardt Sándort⁸⁰ (v. II/25. kép). Az egész kutatásomnak ez a kép a leglényegesebb eleme, hiszen az épület százéves évfordulója kapcsán éppen az akkor ott élt elődöket is ünnepelhetjük. A fénykép még sehol nem jelent meg, érdemes lenne a névsorolvasást tartani, mert akkor kiderülhetne, hogy valós-e az 1912-es datálás. (Eckhardt Sándor ekkor 22 éves, tehát még diák volt.)

1911 nyarán készült a Collegium tanáiról az a nevezetes, sokat reprodukált csoportkép, ahol a kertben mind a 16 fő jelen van, köztük Szabó Miklós és Horváth János is. Három variációt tudunk megkülönböztetni, az egyik hátul álló tanár, Gyomlay Gyula folyton változó helyzetét nyomon követve.⁸¹ Először középen a második sorban állt, majd oldalra vonult, és a jobb oldalon teátrális pózban kissé elkülönült a csoporttól (v. II/13.; II/14. kép). Egy másik képen Hoffmann Frigyes tanár 60. születésnapjára összegyűltek 15 fős csoportját láthatjuk 1913-ban.⁸²

⁷⁶ MTA Kézirattár, Ms. 5207/65, 11,6×16,3 cm.

⁷⁷ Jelffy Gyula: Az EC felavatása. EJC MDK, 11,5×16,5 cm.

⁷⁸ Jelffy Gyula: Az EC felavatása. Reprodukálva: *Vasárnapi Újság* 58. évf. (1911. november 5.) 45. sz., 906.

⁷⁹ Ismeretlen: Csoportkép. EC MDK, 11,2×16,4 cm.

⁸⁰ MTA Kézirattár, Ms. 5207/65, 12×17,5 cm.

⁸¹ MTA Kézirattár, Ms. 6298/221, és mai nagyítás 12,5×17,7 cm, Ms. 5068/66. Először középen a második sorban állt, majd oldalra vonult, és a jobb oldalon teátrális pózban kissé elkülönült a csoporttól.

⁸² Ismeretlen: Hoffmann Frigyes születésnapja. EJC MDK, 11,2×16,4 cm. Hoffmann Frigyes az Eötvös Collegium tanára, majd 1922-ben tiszteletbeli tag lett.

Bartoniek Géza fia halála után, 1915-ben több száz arcképet küldött szét a tanároknak és a diákoknak. E küldemény hatására érkezett részvétlevek külön iratcsoportot alkotnak az MTA Kézirattárában.⁸³ Bartoniek Emil arcképét sokan mint a „legkedvesebb ereklyét” őrizték.⁸⁴ A fiatalember lelkes dokumentátor volt, aki Eötvös, illetve apja segítségével jól ismerte a fényképezési folyamatokat. Láthattuk, hogy a világtáji problémák miatt általában ablak mellett vagy a szabadban dolgozott, mint a hozzá hasonló kedvtelésből alkotó emberek. A témánk szempontjából kulcsfigurának látszik, akinek művei előbukkanhatnak még. Az egykori Eötvös collegisták és főleg a később belőlük egyetemi tanárrá vált több mint harminc tudós változatos hagyatékában maradhettek további képi emlékek a collegiumi időkről. Így folyamatosan kerülhetnek elő újabb és újabb emlékek.

Eckhardt Sándor abszolválása után egy évig Párizsban tanult, majd az Eötvös Collegium tanára lett. Fontos volt számára a diákokkal való együttlét, az egyik megörökített összejevetel 1916 körül kint a kertben, a lépcsőnél zajlott. Az egyik képen a télikabátban álló tanár körül civil és katonaruhás növendékei együtt vonulnak fel, majd egy másik felvételen csak a katona növendékek vették körül a tanár urat⁸⁵ (v. II/26.; II/27. kép).

Szabó Miklós 1911. augusztus 15-én mondta el a nyilvános, rendes tanárrá kinevezése alkalmából esküjét, ő lett a klasszika-filológia vezető tanára. Eltelt három év, és számára 51 hónap megszakítás nélküli harctéri szolgálat következett. Végül 1918. november 18-án szerelt le (v. II/28. kép). Egy további kép katonaruhában ábrázol mérést végző fiatalembereket, 1917. november 3-án (v. I/36. kép). A dátumon kívül három felirat található rajta: Straiskirchen, amely az állomás helyére utal, és az osztrák Traiskirchennel lehet azonos. A „Szilber” felirat Szilber József nevét őrzi (1909–1913 között az EC diákja).⁸⁶ A harmadik felirat pedig a kép üzenete: „Csak a tudománnyal győzhetünk!”

1918 júliusában a Collegium katonái, 40–45 hadnagy és főhadnagy tanulmányi szabadságukat az egykori alma materben töltötték.⁸⁷ Bizonyára valaki ekkor is megörökítette őket. Tudjuk, hogy a háborúnak súlyos következményei voltak az intézményre nézve is, a Collegiumban elhelyezett hősi halottak emléktáblája 28 növendékről emlékezik meg. B. G. szerint a 300 collegista közül 30 esett el.⁸⁸

⁸³ MTA Kézirattár, Ms. 492/1-76.

⁸⁴ Eckhardt Ferenc levele Bartoniek Gézának. Bécs, 1915. július 7., MTA Kézirattár Ms. 492/20.

⁸⁵ MTA Kézirattár. Ms. 5207/65, Eckhardt Sándor civil és katona kollégistákkal, 8,7 × 11,7 cm, Eckhardt Sándor katona kollégistákkal, 8,7 × 13,7 cm.

⁸⁶ Foglalkozása 1922-ben: Compagnie Franco-Roumaine Navigation Aérienne meteorológusa (Rákos, repülőtér). In: Szövetségi Évkönyv II. évf. (1922/23) Budapest, 1923, 12.

⁸⁷ BARTONIEK Géza: A Collegium történetéből. In: Szövetségi Évkönyv II. évf. (1922/23) Budapest, 1923, 13.

⁸⁸ Szövetségi Évkönyv III. évf. (1923/24) Budapest, 1924, 1.

Véget ért a háború, és az újabb történelmi fordulat után 1919-ben meghalt a kurátor, báró Eötvös Loránd. Egy új politikai helyzetben, 1920-ban ünnepelte meg a Collegium fennállásának 25. évfordulóját. Ekkor készült B. G.-ról és a tanárokról a lépcsőházban, az Athéni iskola másolata előtt egy újabb fénykép⁸⁹ (v. II/29. kép).

Az EC-ra vonatkozó képek az ünnepi, egyszeri pillanatokot őrizték meg számunkra a fiatal lelkes tanítványi és a komolyabb tanári arcokat. A fennmaradt fényképek nem képesek választ adni a tanulmányírók által már kilencven évvel ezelőtt és újabban is feltett kérdésekre. Vajon mennyire hasadt meg a régi idők collegistáinak a lelke azáltal, hogy tudósoknak képezték ki őket, mégis tanárokká kellett válniuk.⁹⁰ Úgy tűnik, hogy a Collegium történetének első 25 évében ez a probléma még nincs jelen. A fiatalság, a műveltség, a kiválasztottság összetett érzése minden egyetemista egyedi mítosza volt, miközben a fiatal egyéniségek a családi és a vagyoni helyzet függvényében tudtak kiteljesedni. Minden collegista élete egy-egy sajátos történet, amelyben központi szerepe van a tudásnak. Az egyik tanítvány egy mára elfeledett collegiumi intelmet emlegetett 1913-ban B. G.-hoz írt levelében. Gragger Róbert a későbbi berlini egyetemi tanár idézi a „talentum kötelez”, a „talent oblige” jeligét, amelyben a nemesebb munkakedvet értékelte. Szerinte a tanítványok a Collegiumtól nyert impulzusokat az ország legkülönbözőbb intézeteibe vitték szét.⁹¹ Gombocz Zoltán a Collegium szellemét a harmincéves ünnepek kapcsán „ideális tudományszeretet”-ként határozta meg. Szerinte ez a nemes tradíció ellenállhatatlan erejével magával ragadta a diákokat.⁹²

Bartoniek Géza halálakor, 1930-ban a Magyar Királyi Középiskolai Tanárképző-Intézet részvétlevelében kettős szerepkörbe helyezte a Collegiumot és annak vezetőjét, eszerint a középiskolai tanárképzést és a magyar tudósnevelést mintaszerűvé fejlesztett intézmény végezte. „Az ő vezetése alatt álló intézetből került ki a legkiválóbb képzettségű középiskolai tanárok nagy része, s az ő ösztönzése és irányítása oltotta a tudomány szeretetét fiatalabb tudósaink egész sorának lelkébe.”⁹³

A Collegium élete 1920 és 1945 között körülbelül ugyanennyi fényképpel dokumentálható, amelynek rendszerezése egy újabb tanulmányban folytatódik. Reméljük, hogy ez 2011-ben, a tervezett kiállítás kapcsán megvalósulhat.

⁸⁹ EJC MDK, 9x12 cm, képeslap.

⁹⁰ A vita az 1920-es években kezdődött, majd a második világháború alatt újra előkerült: Így például: Változást a balfelé tévelyedett Eötvös Kollégiumban. *Egyedül vagyunk*, 1944. május 19., 9. Újabban: PAKSA Rudolf: Mítosz és valóság: a tudós – tanár – és az ő tragédiája. *Tudós tanárok az Eötvös Collegiumban*. Szerk.: SEPSI Enikő – TÓTH Károly. Budapest, Eötvös József Collegium, 2009, 131.

⁹¹ Gragger Róbert levele Bartoniek Gézának. Nyitra, 1913. szeptember 5. MTA Kézirattár, Ms. 492/31.

⁹² GOMBOCZ Zoltán: Elnöki megnyitóbeszéd. In: *Szövetségi Évkönyv* V. évf. (1925/26) Budapest, 1926, 5.

⁹³ Bartoniek Géza halála – részvétlevelék. EJC MDK 64/b dosszié.

Tartalomjegyzék

<i>Laudationes externorum</i>	9
René Roudaut	11
François Laquièze	14
Monique Canto-Sperber	15
Salvatore Ettore	16
Andrea Ferrara	18
Chiara Faraggiana di Sarzana	21
P. J. Rhodes	23
Herwig Maehler	24
Chris Carey	26
Mike Edwards	28
Shawn Gillen	29
Nikolaus Hamm	32
Elisabeth Kornfeind	34
Leonore Peer	36
Christian Gastgeber	38
Hermann Harrauer	42
Herbert Bannert	45
Jana Grusková	46
Christine Glaßner	47
August Stahl	48
Javier Pérez Bazo	50
Alicia Gómez-Navarro	52
 <i>Laudationes Hungarorum</i>	 57
Réthy Miklós	59
Hoffmann Rózsa	61
Dux László	65
Mezey Barna	67
Szepessy Tibor	70
Hiller István	73
Keszei Ernő	74
Dezső Tamás	76
Kozma László	77

Soós Anna	79
Pintér Károly	82
Kátai Zoltán	84
Körmendy Mariann	85
Karsai György.....	87
Kincses János	90
<i>Rectores</i>	93
Conspectus	95
Gerevich Tibor: Az Eötvös Collegium története – Bartoniek Géza (1854–1930)	96
Kiss Jenő: Gombocz Zoltán életéről és munkásságáról	103
Markó Veronika: Szabó Miklós	113
Nagy János: Keresztury Dezső	126
Pál Zoltán: Lutter Tibor	132
Szijártó István: A világra nyitott ablak	136
Vekerdy József	145
Bertényi Iván: Igazgatói működésem az Eötvös József Collegiumban (1993–1996) . . .	147
Bollók János.....	149
Takács László	154
<i>Historica • Res gestae</i>	161
Gángó Gábor: Eötvös József és barátai egyetemi éveiről, különös tekintettel a politikatudományi képzésre	163
Garai Imre: A magyar középiskolai tanári szakma kialakulása	176
Tóth Magdolna: „A budai parti ígéretföldje”	203
Kovácsik Antal: Az Eötvös Collegium Ménesi úti épületének felavatása a korabeli sajtó tükrében	211
Markó Veronika: Hogyan lett az Eötvös József Collegium könyvtárából az Irodalomtudományi Intézet Eötvös Könyvtára?	220
Szojka Emese: Fülep Lajos néprajzi gyűjteménye	236
Kucsman Árpád: Kémikusok a régi Eötvös Collegiumban	272
Győri Róbert: A múlttal való tudományos leszámolás – Eötvös collegista geográfusok az 1950-es években	288
Czifrusz Márton: Helyek és pozíciók újraírása – Wallner Ernő, Lettrich Edit és a hazai szociálgeográfiai iskola viszonya Mendöl Tibor örökségéhez	312
Tóth Károly: Művészettörténészek az Eötvös Collegiumban (1896–1950).....	328
Ritoók Zsigmond: Klasszika-filológia az Eötvös Collegiumban.....	345
Kucsman Árpád – Liptay György: Eötvös-kollégisták a Fasori Gimnázium tanári karában	348
Kapitány Adrienn: Az 1950-es évek a Kollégium történetében.....	365

Marafkó László: Nagyhatalmak ugratása, avagy groteszk lapok az Eötvös Kollégium félmúltjából	378
Dénes Iván Zoltán: Diákmozgalom Budapesten 1969-ben	383
Bakos István: Emlékeim a kollégista Kilencekről	401
ifj. Arató György: „Szabadság a jelszavunk” Március 15-e az Eötvös Kollégiumban, 1955–1984	410
Szabics Imre: Az Eötvös József Collegium és az École Normale Supérieure	419
Nemes Tibor: Az Eötvös Collegium és az École Normale Supérieure közötti közvetlen kapcsolatok újraélesztése a 80-as években	428
Bubnó Hedvig: Összefoglaló a collegiumi spanyol nyelvoktatásról, 1992–2010	432
<i>Historica • Magistri</i>	435
Korompay H. János: Horváth János és az Eötvös Collegium	437
Móser Zoltán: Ha a szellem napvilága ragyog	456
Farkas Zoltán et alii: Czebe Gyula élete dokumentumokban.....	463
Szakály Sándor: Szurmay Lajos, tábornok az Eötvös Collegiumból	553
Szávai János: Gyergyai Albert és az Eötvös Collegium	563
Ress Imre: Hugo Kleinmayr és a germanisztikai oktatás megalapozása az Eötvös Collegiumban	570
Kiss Jenő: Zsirai Miklós	579
Keszthelyi Lajos: Bay Zoltán	596
Pál Zoltán: Keresztury Dezső igazgatósága az állambiztonsági megfigyelések tükrében	599
Keszthelyi Lajos: Faragó Péter	612
Farkas Zoltán: Gyóni Mátyás	617
Papp István: Kettős ügynök – Nagy Péter, Szabó Dezső és az állambiztonság.....	625
Balogh Elemér: Szász Imre versus Brusznai Árpád	638
Bottyán Gergely: Antal László és a mai magyar nyelvtudomány	643
Dörnyei Sándor: Emlékezés Tomasz úrra	648
Ifj. Tomasz Jenő: Tomasz úr és az Eötvös Collegium.....	653
<i>Memorabilia</i>	683
„Felújítani azt, ami érdemes” – Beszélgetés Elekfi Lászlóval	685
Tóth Gábor: Az idő sodrában	709
Lekli Béla: Az Eötvös Kollégium az 1956 utáni években	836
Gereben Ferenc: Egyetemi évek (1962–1967).....	838
Kósa László: Az Eötvös Kollégiumban éltem én is (1963–1967).....	861
Bakos István: Az Eötvös Kollégium autonómiaöregvései és Baráti Körének megalakítása.....	889
Galántai Ambrus: Szubjektív történelem	899

Studia Germanica 923

Balázs Sára: "Freiwillig dient der Geist":

Germanistik in der Veranstaltungsreihe des Lustrum Saeculare Collegii 925

Eve-Marie Kallen: Dezső Keresztury als Kulturvermittler und Pädagoge

und das Eötvös-Collegium 928

August Stahl: „Schlussstück“. Rilkes Sicht und Deutung des Todes 944

Frank Baron: Die Entstehung des Faust-Mythos im 16. Jahrhundert 962

Christine Glaßner: Zur handschriftlichen Überlieferung der Visiones Georgii 967

András F. Balogh: Schlacht der Stereotype in der Vngrischen

Schlacht des Jacob Vogel 975

Ilona Feld-Knapp Cathedra Magistrorum – Lehrerforschung.

Lehrer-Denken und Lehrer-Wissen 982

Géza Horváth: Elmar Tophoven, der Begründer des Europäischen

Übersetzer-Kollegiums 997

Anita Czeglédy: „Schutzmarke: der Steg.“

Interkulturalitätin Márton Kalász' Lyrik 1006

Studia Slavica 1021

Katalin Kroó: Slawistik in der Veranstaltungsreihe

des Lustrum Saeculare Collegii 1023

Urs Heftrich: Lew Tolstoi und Anton Tschechow: Zum Doppeljubiläum 2010 1025

Bettina Kaibach: Raum für Nostalgie: Steppe und Prärie in Anton Čechovs Step'

und Willa Cathers My Ántonia 1032

Wolf Schmid: Eventfulness and Context 1052

Studia Classica 1065

Tamás Mészáros: Klassische Philologie in der Veranstaltungsreihe

des Lustrum Saeculare Collegii 1067

Mike Edwards: The Application of Criticism to Textual Criticism 1069

Herwig Maehler: Pindar und die Tyrannen 1076

P. J. Rhodes: The Erxadieis inscription 1084

Artes 1093

Teleki Pál, a Collegium kurátora (1920–1941) 1095

Epikus és komikus collegiumi enumeráció 1935-ből – Közreadja: Takács László 1100

Farkas Zsuzsa: Fotótörténeti adalékok az Eötvös Collegium archív fotóiról 1119

Sütle Ágnes Katalin: Az Eötvös Collegium épülete 1137

Havas László: Hadrianus mint Pseudo-Alexandros? 1146

Sántháné Gedeon Mária: Kultúraközi kommunikáció: magyarságkép az angol mint lingua franca tükrében	1156
Csuday Csaba: Az irodalom: „negatívan élni”	1161
Szlukevényi Katalin: Kollégisták, költők, korszakok: szépirodalmi hagyományok az Eötvös Collegiumban	1165
<i>Membra et alumni</i>	1179
<i>Pro patria defuncti</i>	1211
Tartalomjegyzék	1215
Appendix – Mellékletek jegyzéke	1221

Kedves Olvasó!

Önre gondoltunk, amikor a könyv előkészítésén munkálkodtunk. Kapcsolatunkat szorosabbra fűzhetjük, ha belép a *TypoKlubba*, ahonnan értesülhet új kiadványainkról, akcióinkról, programjainkról, és amelyet a www.tygotex.hu címen érhet el. Honlapunkon megismerkedhet kínálatunkkal is, egyes könyveinknél pedig új fejezeteket, bibliográfiát, hivatkozásokat találhat, illetve az esetlegesen előforduló hibák jegyzékét is letöltheti.

Kiadványaink egy része e-könyvként (is) kapható:

www.interkonyv.hu

Észrevételeiket a velemeney@tygotex.hu e-mail címen várjuk.

Kiadja az Eötvös Collegium és a Typotex Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: dr. Horváth László – Votisky Zsuzsa

Tördelte: Vidumánszki László

A borítót tervezte: Tóth Norbert

Terjedelem: 85,6 (A/5) ív

Nyomta és kötötte: Séd Nyomda, Szekszárd

Felelős vezető: Katona Szilvia